

Литература

1. Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти / За ред. Е.М. Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2010. – 248 с.
2. Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» N 5462-VI із змінами та доповненнями від 16.10.2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
3. Економічна активність населення України в 2011 році: стат. збірник / За заг. ред. І.В. Сенік. – Київ: Державна служба статистики України, 2012. – 203 с.
4. Закон України «О занятости населения». – [Действующий с 01.01.2013]. – [Электронный ресурс] – Режим доступа к файлу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T125067.html

338.242

*Фігурка М.В., к.е.н., доцент,
Івано-Франківський інститут менеджменту
Тернопільського національного економічного університету*

**РОЗВИТОК КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА НА РИНКАХ ПРИРОДНИХ
МОНОПОЛІЙ В УКРАЇНІ**

Розвиток ринкових відносин в Україні характеризується зростанням кількості суб'єктів природних монополій на противагу світовим тенденціям щодо перетворення ринків природних монополій на монопольні або конкурентні. Згідно зі звітами Антимонопольного комітету України (далі АМК), ринки природних монополій у 2011 р. становили третину усіх монопольних ринків України, водночас, ринків з конкурентною структурою – лише 49,8% загалом [4]. Тому в сучасних умовах інтенсифікації впливу глобалізаційних процесів на вітчизняну економіку та приєнання України до економічного європейського співтовариства актуалізується проблематика дослідження особливостей розвитку конкурентного середовища в Україні на ринках з неконкурентною структурою (монополії, олігополії, з ознаками домінування), особливо природних монополій.

Проблематика особливостей функціонування ринків природних монополій досліджувалась у працях Ю. Архангельського, З. Борисенко, С. Дефоржа, Ю. Кравченка, В. Кривуцького, О. Костусєва, В. Лагутіна, О. Норгаарда, Д. Норта, Р. Пустовійта та інших. Однак дослідження конкурентних ознак господарювання природних монополій в сучасних умовах мають фрагментарний характер, а основні положення щодо формування й розвитку конкурентного середовища на таких ринках недостатньо висвітлені в наукових джерелах.

Найбільш монополізованими, згідно звіту АМК, залишаються окремі галузі паливно-енергетичного комплексу, галузі транспорту та зв'язку, житлово-комунального господарства (в основному, це природні монополісти) [4].

Рівень монополізації основних галузей економіки на початок 2011 року порівняно з 2010 роком у 14 галузях народного господарства збільшився. Це галузі будівництва, роздрібної торгівлі побутовими товарами, торгівлі транспортними засобами та їх ремонту, оброблення відходів тощо. Водночас спостерігалось наростання конкурентних відносин у 29 галузях. Зокрема, позитивні тенденції спостерігалися на ринках металевих руд, харчової та хімічної промисловості, металургії, коксу, паперу.

Згідно постанови ВРУ від 21 грудня 1993 року № 3757-ХІІ пріоритетними способами демонополізації економіки є децентралізація управління, зниження бар'єрів, які обмежують вступ господарюючих суб'єктів на існуючі ринки, стимулювання вступу на монополізовані ринки нових господарюючих суб'єктів, поділ державних монопольних утворень, ліквідація державних організаційних структур монопольного типу. Такі заходи сприятимуть зниженню, усуненню бар'єрів для вступу інших суб'єктів господарювання на ринки природних монополій та сприятимуть розвитку конкурентних відносин. Зокрема, поділ монопольних утворень згідно чинного законодавства можливий через передачу об'єктів природних монополій в управління, оренду, концесію. Проблема ліквідації державних організаційних структур монопольного типу нині може бути вирішеною через приватизацію та залучення приватного капіталу у такі структури. Також розвитку конкуренції на таких ринках сприятиме зміна підходів до бюджетного дотування і тарифоутворення на їх послуги. Водночас бюрократичність зазначених заходів, пасивність державного регулювання та нерозвинутість інституціонального середовища гальмує їх практичну реалізацію.

Нині ринки природних монополій втрачають свої базові ознаки у зазначеному статусі, зокрема попит на товари, послуги таких підприємств стає еластичним (при підвищенні тарифів споживачі відмовляються від послуг), при цьому втрачається економічна доцільність використання ефекту масштабу й наростає собівартість продуктів. Це зумовлено розвитком прогресивних технологій виробництва й надання товарів та послуг, які раніше пропонувала лише природна монополія. Наприклад, в теплоенергетиці ЖКГ це – перехід на помірно-централізовані схеми тепlopостачання (міні котельні й дахові котельні), автономне опалення, використання альтернативних відновлювальних джерел енергії тощо.

Водночас, залишаються типовими для природних монополій мережева структура ринку, складність входження на галузеві ринки та висока капіталомісткість виробництва. Отже, можна стверджувати, що ринки природних монополій на сучасному етапі розвитку конкурентних відносин мають властиві ознаки як природної монополії, так і конкурентного ринку.

Основною перевагою природних монополій є відносно стала кількість споживачів, що полегшує процеси планування та прогнозування показників діяльності, але неоднорідність результатів господарювання природних монополій на різних територіях і розвиток конкуренції на їхніх і суміжних ринках ставить під сумнів сталість попиту на такі товари та послуги.

Відсутність дієвого механізму державного регулювання природних монополій в Україні та несформованість ринкової структури, особливо інституціональної інфраструктури, призвели до поглиблення кризових явищ на цих ринках. Оскільки держава відійшла від виконання своєї базової функції – «суспільного способу структуризації й розподілу ресурсів» [15, с. 64], це суттєво обмежило доступ вітчизняних підприємств до ринку матеріальних (енергії, сировини, фінансових засобів) і нематеріальних (прогресивних технологій, людського інтелекту, інформації) ресурсів.

Проведені нами дослідження показують, що особливо гострою нині є проблема нерозвинутості інфраструктурної складової ринків природних монополій в Україні. Низьким є рівень кооперованих відносин підприємств-природних монополістів з виробниками профільного устаткування, техніки, інструментів, приладів обліку й контролю. Лізингова й інжинірингова діяльність також нерозвинута. Причиною цього є низька прибутковість таких підприємств, тривалі фінансові цикли і неспроможність вчасних розрахунків з контрагентами. Відсутність пільгового оподаткування, обмежене кредитування впровадження інновацій ускладнює їх впровадження на вітчизняних підприємствах. Нерозвинутість фінансових відносин також є однією з важливих причин низької активності інвестиційних процесів на ринках природних монополій.

Нерозвинутою залишається й комунікаційна інфраструктура. Відсутність достовірної й оперативної інформації про діяльність природних монополій, низький рівень диспетчеризації та програмного забезпечення бізнес-процесів ускладнює не тільки господарську діяльність таких підприємств, а й оперативність державного регулювання і взаємовідносини з постачальниками ресурсів та користувачами послуг.

Усі структурні одиниці інституціональної інфраструктури розвиваються паралельно з розвитком ринку природних монополій, надаючи йому при цьому певних ознак монополістичної конкуренції, що є позитивним з позиції суспільної значущості. Монополізований ринок не зацікавлений у розширенні вимог споживачів та підвищенні якості задоволення існуючих потреб, водночас поява конкурентних сил стимулює учасників цього ринку постійно удосконалюватися для самозбереження. Користь від цього процесу отримує споживач, тому що має можливість обирати між послугами різної якості та вартості.

Більшість природних монополістів в Україні є спадкоємцями радянського устрою економіки, що й спричинює їх низьку економічну активність й неадаптованість до сучасних вимог господарювання. В умовах становлення економіки пост-соціалістичних країн (наприклад, Литви, Польщі, Естонії, Чехії) підприємствам надаються податкові канікули, забезпечуються на макрорівні нульові ставки кредитування і лізингу за умови досягнення економічної ефективності й норм ресурсозбереження [12]. Такі державні програми дають позитивні результати вже через два-три роки після початку впровадження, що дозволяє узгоджувати діяльність підприємств цих країн із загальноєвропейськими стандартами й нормами функціонування. Водночас, в Україні природні монополісти підлягають державному дотуванню незалежно від результатів господарювання з огляду на суспільну значущість більшості продуктів (в основному послуг), які вони пропонують. Це, в свою чергу, зумовлює незацікавленість природного монополіста в пошуку можливостей нарощувати прибутковість.

Поява конкурентних сил стимулює учасників ринків з ознаками монополії чи домінування постійно удосконалюватися для самозбереження. Користь від цього процесу отримує споживач, тому що має можливість обирати між продуктами, особливо послугами, різної якості та вартості.

Нині природна монополія здатна нарощувати прибутковість через різні види диверсифікації діяльності, найчастіше центрованої й горизонтальної. Надання супутніх й додаткових послуг, які не підлягають державному регулюванню через тариф, дозволяє підприємствам отримувати додатковий прибуток та направляти його на власний розвиток, інноваційне оновлення, створення й закріплення конкурентних переваг.

В сучасних умовах розвитку соціуму конкурентні відносини можна трактувати не як такі, що передбачають існування на ринку значної кількості суб'єктів господарювання, а як змагання у площині конкурентних переваг. Така дефініція терміну не суперечить і зазначеному у Законі України «Про захист економічної конкуренції»[5], де конкуренція –... «змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання»...

Аналізуючи напрацювання І. Ансоффа, А. Войчака, П. Друкера, Ж.-Ж. Ламбена, М. Портера, Ю. Іванова, Н. Тарнавської, А. Тищенко, Р. Фатхутдінова, можна виокремити такі основні форми конкурентних переваг, які визначають нині рівень конкуренції на окремих ринках чи в галузях, в тому числі монополізованих чи з ознаками домінування:

- прогресивні ІТ- технології,
- унікальна якість (продукту, сервісу);
- оптимальний розмір суб'єкту господарювання;
- бренд торгової марки;
- інноваційний продукт;
- лідерство у витратах;
- ключові компетенції;
- монопольна (домінуюча) ринкова позиція;
- сприятливе державне регулювання;
- агресивне управління комерційними ризиками.

З огляду на те, що класично під конкурентними перевагами розуміють позитивні відмінності підприємства від конкурентів у деяких або у всіх видах діяльності, які забезпечують підвищення її соціально-економічної ефективності [6, с. 82-83], можемо стверджувати, що організації зі статусом, згідно чинного законодавства [8], монопольних чи домінуючих, також приймають активну участь у конкурентних відносинах. Отже, можливості подальшого розвитку організації та нарощення її прибутковості визначаються не конкурентною позицією чи її часткою ринку, а наявністю сталих конкурентних переваг. Таке твердження розширює можливості участі в конкурентних відносинах за умов глобалізації будь-яких організацій на усіх можливих ринках. Водночас, організації, які за статусом належать до монополій (в тому числі природні монополії та більшість ТНК), не застраховані від банкрутства за умови відсутності чи ослаблення своїх конкурентних переваг.

Згідно Європейської моделі партнерського маркетингу, конкурентні переваги прямо чи опосередковано формуються споживачами, що підкреслює вагомість наявності та позитивного контакту між організацією і її клієнтом. Особливо таке твердження актуальне для підприємств-природних монополій, для ринків яких характерно нарощення конкуренції та входження на галузеві ринки альтернативних джерел виробництва продукції/ надання послуг.

З метою ідентифікації підприємств-природних монополістів, які створюють та розвивають конкурентні переваги, нами пропонується використовувати методику «бенчмаркінг лідера», яку доцільно застосовувати, наприклад, при розподілі й встановленні розмірів державних субвенцій, стимулюючи, таким чином, монополіста нарощувати ефективність господарювання. Така методика є альтернативою поширеній в Європі схемі створення штучної конкуренції на монополізованих ринках. Використання методики «бенчмаркінг лідера» на ринках природних монополій України передбачає вибір «лідера ринку» – підприємства, яке показало найкращі результати функціонування за підсумками року. Використання інших підходів при визначенні найуспішніших підприємств-природних монополістів ускладнене, оскільки показники їх роботи мають територіальні ознаки і суттєво залежать від зовнішніх чинників (цін на імпорتنі енергоносії, вчасності перерахунку державних субвенцій, узгодженості дій муніципальних та державних органів влади тощо).

В країнах-учасниках Європейського Союзу державне регулювання природних монополій часто здійснюється за методом «бенчмаркінгу лідера» – вибору найефективнішого підприємства галузі та співставлення показників роботи інших підприємств з ним для прийняття рішення при розподілі квот та ліцензій, пільгового оподаткування, кредитування, державного дотування тощо [10]. Існує два підходи до проведення процедури вибору лідера: метод Офват (комбінація 18 економетричних моделей) та метод ДЕА

(найменших витрат). Порівняння результатів застосування згаданих методів Інститутом Економічних Досліджень та Політичних Консультатій Економічних Реформ при уряді України виявило незначні відхилення в отриманих ними результатах, тому ними можна знехтувати. Виходячи з цього, застосування методу найменших витрат є простішим та прозорішим, одночасно даючи достовірні результати.

Поряд з тим, застосування методу «бенчмаркінг лідера» на базі ДЕА для підприємств України ускладнене жорсткою залежністю від прямого державного втручання та особливостями роботи окремих галузі. Тому більш доцільним, на наш погляд, є застосування експертного комплексного багатокритеріального оцінювання з урахуванням вагомості обраних критеріїв ефективності.

Нами пропонується обирати лідера ринку за формою, поданою у табл. 1.

Таблиця 1

Форма для оцінювання теплоенергетичного підприємства ЖКГ за системою зважених критеріїв при виборі лідера ринку*

№ п/п	Позначення	Критерій (оцінюється за 10-бальною шкалою)	Вагомість	Зважена оцінка
1	K_1	Найнижча собівартість	0,3	$0,3 \cdot K_1$
2	K_2	Ресурсозбереження	0,1	$0,1 \cdot K_2$
3	K_3	Прибутковість	0,1	$0,1 \cdot K_3$
4	K_4	Самофінансування організаційних змін	0,1	$0,1 \cdot K_4$
5	K_5	Позитивна динаміка обсягів реалізації послуг	0,1	$0,1 \cdot K_5$
6	K_6	Якість послуг	0,1	$0,1 \cdot K_6$
7	K_7	Використання двоставкового тарифу	0,1	$0,1 \cdot K_7$
8	K_8	Перехресне субсидування	0,1	$0,1 \cdot K_8$
Загальна оцінка				$\sum K_{1-8}$

*Джерело: розроблено автором

На прикладі теплоенергетичної підгалузі ЖКГ продемонструємо використання такого методу. Згідно оцінки діяльності теплоенергетичних підприємств Івано-Франківської області за формою, представленою у табл. 1, в області лідером ринку є КП «Житловик» місто Бурштин, яке забезпечує найнижчу собівартість теплослуг (208,2 грн./Гкал.), позитивну динаміку обсягів реалізації послуг, відсутність перехресного субсидування, впровадження ресурсозберігаючих заходів, в тому числі за власні кошти.

Забезпечення рівного доступу до ринків природних монополій усіх зацікавлених суб'єктів господарювання незалежно від форми власності сприятиме їх демонополізації у напрямі формування конкурентних переваг, мінімізації трансакційних витрат, а, отже, підвищенню якості відповідних товарів, послуг й суспільного добробуту загалом. Посилення відповідальності суб'єктів господарювання за результати діяльності через постійний моніторинг їх відповідності вітчизняним та європейським стандартам позитивно вплине на конкурентоспроможність галузей на внутрішньому і зовнішньому ринках, а також підвищить їх інвестиційну привабливість, у тому числі для іноземних інвесторів.

Застосування методики «бенчмаркінгу лідера» при встановленні черговості державного субвенціювання окремих підприємств-природних монополістів також сприятиме стимулюванню ресурсозбереження як на галузевих ринках, так і в країні загалом.

Потребує подальшого дослідження проблематика формування й закріплення конкурентних переваг підприємствами зі статусом природних монополій чи з ознаками домінування.

Література

1. Войчак А.В. Конкурентні переваги підприємства: сутність і класифікація / А.В. Войчак, Р.В. Камишніков// Маркетинг в Україні. – 2005. – № 2. – С.50-53.
2. Закон України «Про концесії» від 16.07.1999 р. із змінами і доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main>.
3. Закон України «Про природні монополії» від 20.04.2000 р. із змінами і доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main>.
4. Звіт Антимонопольного комітету України за 2011 [Електронний ресурс]: – Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua/amc>.
5. Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 р. із змінами і доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
6. Іванов Ю.Б. Управління конкурентоспроможністю підприємства: підруч. / Ю.Б. Іванов, М.О. Кизим, О.М. Тищенко та ін. – ВД «ІНЖЕК», 2010. – 320 с.
7. Ламбен Жан-Жак. Менеджмент, ориентированный на рынок/ Ж.-Ж. Ламбен. – СПб.: Питер, 2007. – 800 с.

8. Методика визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку [Електронний ресурс]: затв. розпорядженням Антимонопольного комітету України від 5 берез. 2002 р. № 49-р. – Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua/monopoli/metoda.html>.
9. Методика визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку [Електронний ресурс]: затв. розпорядженням Антимонопольного комітету України від 5 берез. 2002 р. № 49-р. – Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua/monopoli/metoda.html>.
10. Нові виклики для економічної політики України [Електронний ресурс] / Інститут економічних досліджень та політичних консультацій / Німецька консультаційна група – Режим доступу: <http://www.ier.com.ua/docs/>.
11. Портер М. Конкуренція / М. Портер. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2005. – 608 с.
12. Сідзікаускас В. Проблеми ціноутворення у сфері комунальних послуг Литви : навч. посіб. / В. Сідзікаускас; за наук. ред. Б. Лессера та І. Розпутенка. – К. : КІС, 2004. – 102 с.
13. «Укренерго» в 2012 році збільшило дохід на 17% [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://economics.unian.net>.
14. Фатхутдинов Р.А. Управление конкурентоспособностью организации / Р.А. Фатхутдинов. – М.: Издво Эксмо. – 2004. – 544 с.
15. Чухно А. Господарський механізм та шляхи його вдосконалення на сучасному етапі / А. Чухно // Економіка України. – 2007. – № 3. – С. 60–67.

330.33:339.9

*Лютій С.В., к.е.н., донець,
Запорізький національний технічний університет*

ЦИКЛІЧНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ ЯК ЕЛЕМЕНТ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

Кожне суспільство прагне до економічного зростання. Технічний прогрес, запровадження нових технологій, збільшення виробничих потужностей та підвищення життєвого рівня людей є стратегічними напрямками динамічного розвитку економіки кожної країни. Проте довгострокове економічне зростання не завжди є рівномірним. Воно переривається періодами економічної нестабільності, коливаннями у темпах економічного зростання, структурі й ефективності відтворення. Періоди швидкого зростання економіки перериваються спадом виробництва, низьким рівнем зайнятості (безробіттям) та зростанням цін (інфляцією).

Особливості протікання кризових явищ в економіці та заходи антикризової політики розглядаються у роботах таких зарубіжних та вітчизняних дослідників, як А.А. Богданов, Е. Дюркгейм, Д.Т. Жовтун, А.Б. Зверинцев, В.С. Капустін, С.В. Михайлов, В.Л. Романов, Г. Спенсер, В.О. Василенко, А.С. Гальчинський, М.І. Пірен, Г.Г. Почепцов, А.Д. Чернявський.

Метою статті є визначення напрямків підвищення ефективності антикризових заходів в Україні на основі вивчення світового досвіду ведення антикризової політики.

Економічний цикл включає в себе наступні фази: криза, депресія, поживлення, піднесення. Тобто ділова активність і виробництво мають пік свого розвитку, коли вони досягають найвищого рівня, і найнижчу точку падіння, коли ділова активність і виробництво знижуються до найнижчого рівня.

Головною ознакою певної фази циклу є стан ділової активності, який проявляється у вигляді: завантаженості виробничих потужностей; сукупних обсягів виробництва; загального рівня цін; зайнятості населення і рівня його доходів; інвестицій у нове будівництво, тощо.

Для стабілізації господарської кон'юнктури, зменшення глибини циклічних криз, збільшення темпів економічного зростання держава проводить антициклічну політику. Антициклічне регулювання здійснюється економічними, адміністративними, правовими методами. Антициклічне регулювання має свої межі, оптимальні норми. Це пояснюється тим, що неможливо повністю перервати кризу, оскільки вона є важливою ланкою, вона виконує творчу функцію [2, с. 36–40].

Для того, щоб забезпечити належний розвиток економіки, щоб захистити її від глибоких економічних криз, необхідно проводити наступні антициклічні та антикризові заходи: ведення відповідної грошово-кредитної політики (збільшення чи зниження облікової ставки; продаж чи купівля державних цінних паперів на відкритому ринку); здійснення фіскальної політики (скорочення або підвищення витрат держбюджету; збільшення чи зменшення податкових ставок); регулювання заробітної плати; здійснення політики державних інвестицій. Важливими факторами антициклічної політики є також амортизаційна, податкова, промислова політика [3, с. 36–40].